

اخلاق پوهک

قطب نماي مسير اخلاق و تربيت

بسم الله الرحمن الرحيم

سر شناسه	: فصیحی، مهدی، ۱۳۵۶-
عنوان و نام پدیدآور	: اخلاق امر به معروف و نهی از منکر/ مهدی فصیحی، حجت الله آزاد و محمدرضا کریمی
مشخصات نشر	: قم: مؤسسه فرهنگی هنری اخلاق و تربیت نبوی قم، انتشارات اخلاق و تربیت، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری	: قطع رقعی - ۱۲۸ ص.
شابک	: ۷ - ۱ - ۹۲۶۸۱ - ۶۲۲ - ۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
موضوع	: امر به معروف و نهی از منکر
موضوع	: *Enjoining what is good and prohibiting what is evil:
موضوع	: امر به معروف و نهی از منکر- احادیث
موضوع	: Hadiths-- *Enjoining what is good and prohibiting what is evil:
موضوع	: امر به معروف و نهی از منکر- جنبه‌های اجتماعی
موضوع	: Social aspects-- *Enjoining what is good and prohibiting what is evil:
شناسه افزوده	: آزاد، حجت الله، ۱۳۵۴-
شناسه افزوده	: کریمی، محمدرضا، ۱۳۵۳-
رده بندی کنگره	: BP۱۹۶/۶
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۳۷۷۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۹۶۷۷۵۰
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیا

انتشارات اخلاق و تربیت
دانشگاه امام خمینی (ره) قم

اخلاق امر به معروف و نهی از منکر

مؤلف: مهدی فصیحی، حجت الله آزاد و محمدرضا کریمی

ناشر: انتشارات اخلاق و تربیت

صفحه‌آرا: علی اخروی

نوبت چاپ: اول / ۱۴۰۱

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

شماره مسلسل انتشار: ۱۲

شماره مسلسل چاپ اول: ۱۱

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به ناشر است.

قم، بلوار شهید صدوقی، خیابان شهید شهبازی، پلاک ۱۳

مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

تلفن: ۰۲۵-۳۲۹۳۵۰۷۸ داخلی ۱۶۳

همراه: ۰۹۹۴۱۱۸۷۷۲۷

اخلاق امیرعروف و خواجه‌امیر

مهدی فصیحی، حجت‌الله آزاد و
محمدرضا کریمی

انتشارات اخلاق و تربیت
دانشگاه علامه طباطبائی قم

سال ۱۴۰۱

فهرست مطالب

پیش‌گفتار	۹
مقدمه	۱۱
امر به معروف و نهی از منکر از منظر اخلاق اجتماعی	۱۳
ضرورت ارائه تبیین اخلاقی از امر به معروف و نهی از منکر	۱۵
روش و رویکرد این اثر	۱۸
ساختار کتاب	۲۰

فصل اول

امر به معروف و گفت‌وگو اخلاق اسلامی

امر به معروف و نهی از منکر و ارتباط آن با فلسفه اخلاق	۲۴
اخلاق توصیفی و امر به معروف و نهی از منکر	۲۶

- ۲۸.....فرا اخلاق و امر به معروف و نهی از منکر
- ۳۰.....امر به معروف و اخلاق کاربردی و حرفه‌ای
- ۳۲.....اخلاق هنجاری و امر به معروف و نهی از منکر
- ۳۴.....ارائه طرحی کلی و فراگیر از معیارهای عمومی الزام و ارزش اخلاقی ...
- ۳۵.....تعیین مصادیق خوبی و بدی و درستی و نادرستی
- ۳۵.....اقسام نظریات اخلاق هنجاری
- ۳۹.....گفتمان اخلاق اسلامی، گفتمان کمال و سعادت
- ۴۶.....شکوفایی همه‌جانبه انسان و امر به معروف و نهی از منکر

فصل دوم

امر به معروف و احساس مسئولیت اخلاقی

- ۵۳.....فضیلت مسئولیت اخلاقی
- ۶۲.....احساس گناه، نشانه فضیلت مسئولیت اخلاقی
- ۶۳.....ترک امر به معروف و مسئولیت اخلاقی
- ۶۸.....مسئولیت اخلاقی و غیر اخلاقی
- ۷۰.....مسئولیت اخلاقی و لزوم جلوگیری از معصیت
- ۷۲.....مسئولیت فعال و منفعل (پاسخگویی و سزاوار سرزنش بودن)
- ۷۳.....اقسام مسئولیت اخلاقی
- ۷۶.....مسئولیت شخصی و گروهی
- ۷۷.....شرایط مسئولیت اخلاقی
- ۷۷.....۱. اختیار و آزادی
- ۸۰.....۲. قدرت یا امکان تحصیل آن

۳. آگاهی یا امکان تحصیل آن ۸۱
- قلمرو مسئولیت اخلاقی ۸۱
- مراتب مسئولیت اخلاقی ۸۲

فصل سوم

الگوی عملی امر به معروف و نهی از منکر

از منظر روان‌شناسی اخلاق

- روان‌شناسی اخلاقی امر به معروف و نهی از منکر ۸۶
- امر به معروف، شناخت و بصیرت اخلاقی ۸۹
- امر به معروف و قضاوت اخلاقی ۹۰
- حساسیت اخلاقی و امر به معروف و نهی از منکر ۹۲
- امر به معروف و انگیزش اخلاقی ۹۳
- عوامل و منابع انگیزش اخلاقی ۹۶
- عوامل و منابع انگیزش اخلاقی امر به معروف و نهی از منکر از منظر قرآن کریم ۱۰۰
- عامل اول: جلب رحمت الهی ۱۰۱
- منبع انگیزش اخلاقی «دوست داشتن محبت» ۱۰۳
- عامل دوم: بهترین امت بودن ۱۰۴
- عامل سوم: فلاح و رستگاری ۱۰۵
- عامل چهارم: بشارت بهشت ۱۰۹
- عامل پنجم: در زمره صالحان قرار گرفتن ۱۰۹
- منبع انگیزش اخلاقی «جلب منفعت» ۱۱۰
- مهارت‌های رفتاری-کلامی در امر به معروف و نهی از منکر ۱۱۲

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

گفتمان اخلاق اسلامی و جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در این گفتمان ۱۱۸

مسئولیت اخلاقی و امر به معروف و نهی از منکر ۱۲۰

مدل‌سازی اخلاقی امر به معروف و نهی از منکر ۱۲۱

فهرست منابع ۱۲۳

پیش‌گفتار

آموزه‌های اسلامی فرصت زندگی خوب و متعالی را برای انسان‌ها ایجاد کرده است. در طول تاریخ، اسلام شناسان بسیاری در راه تبیین آموزه‌های اسلامی، متناسب با نیازهای جامعه تلاش کردند. با این وجود انقلاب اسلامی، فرصت ویژه‌ای را در اختیار دانشمندان علوم اسلامی قرار داد تا آموزه‌های ناب را از دریای معارف قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام استخراج کنند و در اختیار جامعه علمی و عموم مردم قرار دهند. در این راستا یکی از مهم‌ترین عرصه‌ها، تدوین و ترویج علوم انسانی با رویکرد اسلامی است و امروزه بسیاری از دانشمندان و اسلام‌شناسان دغدغه تدوین علوم انسانی با رویکرد اسلامی دارند.

مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت بیش از یک دهه است که در راستای توسعه اخلاق و روان‌شناسی و مشاوره با رویکرد اسلامی، فعالیت‌های مستمر آموزشی و پژوهشی دارد. در این بستر، با همت اساتید، پژوهشگران و دانش‌پژوهان، پژوهش‌های بنیادین و کاربردی بسیاری در جهت توسعه اخلاق، روان‌شناسی و مشاوره با رویکرد اسلامی انجام شده است. مؤسسه اخلاق و تربیت در نظر دارد این آثار را به زیور طبع آراسته کند و در اختیار جامعه علمی و عموم مردم قرار دهد.

از سیاست‌های کلان مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت، همکاری با مراکز علمی است. در این راستا معاونت پژوهش مؤسسه با همکاری پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر کتاب *اخلاق امر به معروف و نهی از منکر* را مبتنی بر اصول و مبانی اسلامی و متناسب با نیاز جامعه، به زیور طبع آراسته است. امر به معروف و نهی از منکر، هر دو عنصر نظام‌ساز در جوامع اسلامی محسوب می‌گردند. این دو واجب الهی که دارای ظرفیت‌های گسترده و تأثیرگذار می‌باشند، نباید از دید آحاد جامعه و حاکمیت مورد غفلت قرار گیرد. یکی از راهکارهای فعال نمودن این ظرفیت بزرگ، ورود به ساحت علوم انسانی در امر به معروف و نهی از منکر است. ظرفیت امر به معروف و نهی از منکر است که با نظریه‌پردازی و ارائه راهکارها و باید و نبایدها در این باب به حل مسئله و گسترش این فریضه می‌افزاید؛ از این رو گروه‌های علمی در پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر، پیش از انجام هر طرح تحقیقاتی با تدوین نظام موضوعات و مفاهیم آن علم و نسبت‌سنجی آن با امر به معروف و نهی از منکر مبادرت نموده و میراث جاودانه سلف صالح را با راهکارها و محتوای فنی ارائه می‌کنند. کتاب پیش رو، نمونه‌ای از این آثار است که با تلاش پژوهشگران ارجمند آقایان مهدی فصیحی، حجت الله آزاد و محمدرضا کریمی نگارش یافته است.

معاونت پژوهش مؤسسه اخلاق و تربیت توفیق روزافزون پژوهشگران محترم این اثر را از خداوند متعال خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

مقدمه

امر به معروف و نهی از منکر، یکی از کلیدی‌ترین دستورات دین اسلام است. قرآن کریم در آیات فراوانی به صراحت و با تعبیر گوناگون از امر به معروف و نهی از منکر یاد کرده است. قرآن کریم گاهی امر به معروف را ضامن فلاح و رستگاری هر جامعه‌ای معرفی کرده است.^۱ گاهی نیز امر معروف را به لحاظ ارزشمندی و اهمیت، هم‌تراز با برپاداری نماز و زکات دانسته است.^۲ اینکه قرآن کریم امر به معروف را با اقامه و برپاداری نماز و زکات پیوند می‌دهد، خود نکته‌ای درخور تأمل است. امر به معروف و نهی از منکر در روایات نیز جایگاه ممتازی دارد. در روایت معروفی از امیر مؤمنان نقل شده که جهاد چهارشاخه دارد؛ امر به معروف، نهی از منکر، صدق و بغض نسبت به فاسقان.^۳ در کنار تأکید فراوان آیات و روایات، عقل نیز بر ضرورت

۱. آل عمران، ۱۰۴.

۲. حج، ۴۱.

۳. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۲)، الکافی، ج ۲، ص ۵۰.

امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک نهاد نظارتی تأکید دارد. از منظر عقلی، امر به معروف و نهی از منکر یک مکانیسم درونی برای نهادینه‌سازی هنجارهای دینی در جامعه و کنترل آنها در جامعه ایجاد می‌کند. از همین منظر است که استاد شهید مطهری امر به معروف و نهی از منکر را ضامن بقای اسلام و علّت مُبْقِیَه اسلام معرفی می‌کند.^۱ بنابراین هرگونه تلاش برای فهم دقیق ابعاد گوناگون این مفهوم و نهادینه سازی آن در جامعه در حقیقت تلاشی است برای تعمیق ریشه‌های دین و دینداری در جامعه.

البته باید توجه داشت که این اصل مهم دینی مانند بسیاری از مفاهیم دینی دارای ابعاد و پیچیدگی‌های گوناگونی است که هرکدام از آنها قابل بررسی دقیق و موشکافانه است. به عنوان مثال امر به معروف را می‌توان از بعد سیاسی و نقش آن در تنظیم روابط داخلی و خارجی بررسی کرد. همچنین از منظر اقتصادی به کارکردهای آن در تولید و توزیع ثروت پرداخت و یا از منظر اجتماعی به نقش کنترلی و نظارتی آن در روابط اجتماعی توجه کرد. در این میان یکی از مهم‌ترین ابعاد امر به معروف و نهی از منکر - که متأسفانه کمتر از آن سخن گفته شده - بُعد اخلاقی است. نگاه اخلاقی به امر به معروف و نهی از منکر، اولاً به دنبال تبیینی عقلانی و زبانی عامه‌فهم برای توجیه امر به معروف و نهی از منکر است. ثانیاً می‌کوشد شکل ایده‌آل آن را از منظر اخلاقی تبیین نموده و هنجارها و اخلاقیات آمران به معروف و ناهیان از منکر را ارائه نماید. آنچه در این اثر ارائه خواهد شد چشم‌اندازی اخلاقی به این آموزه مهم دینی است. تصویر اخلاقی از امر به معروف و نهی از منکر به معنای آن نیست که میان این

۱. مطهری، مرتضی (۱۳۹۰)، مجموعه آثار، ج ۱۷، ص ۲۳۵.

تصویر و دیگر ابعاد امر به معروف و نهی از منکر نظیر بعد فقهی و کلامی آن تعارضی وجود دارد. بلکه می‌توان از نگاه اخلاقی به امر به معروف به مثابه مکملی برای فهم فقهی و کلامی آن استفاده کرد. همچنین فهم اخلاقی امر به معروف بدان معناست که اگر این آموزه با زبان اخلاقی توضیح داده شود، بر چه مؤلفه‌ها و مفاهیمی باید تأکید کند و اینکه تمایز اصلی بُعد اخلاقی از سایر ابعاد آن چیست و به‌طور کلی این آموزه در گفتمان اخلاق اسلامی چه جایگاهی دارد.

امر به معروف و نهی از منکر از منظر اخلاق اجتماعی

برای تبیین ضرورت و جایگاه امر به معروف و نهی از منکر از منظر اجتماعی مناسب است بحث را با بیان یک داستان واقعی و البته بسیار تلخ آغاز کنیم. سال‌ها پیش، قتلی فجیع در شهر نیویورک اتفاق افتاد. قتلی که تا مدت‌ها توجه افکار عمومی را به خود جلب کرد و به دنبال آن تحقیقات اجتماعی و روان‌شناختی گسترده‌ای انجام شد. داستان به قتل دختری به نام کیتی جنوویس^۱ مربوط می‌شد. مسأله تعجب‌برانگیز و غیرعادی در مورد قتل ذکر شده این بود که حادثه در حالی رخ داد که ۳۸ نفر به‌طور مستقیم شاهد آن بودند و هیچ اقدامی برای جلوگیری از آن انجام ندادند. کیتی جنوویس هنگام غروب از سرکار به خانه برمی‌گشت، یک مهاجم کیف دستی او را ربود و چند ضربه چاقو به او وارد کرد. این اتفاق در یکی از محله‌های پرجمعیت شهر نیویورک رخ داد. کیتی بلند فریاد می‌کشید، چراغ‌های چندین آپارتمان در لحظه ارتکاب این جنایت روشن شد، افرادی بیرون را نگرستند؛ اما هیچ

1. Kitty Genovese.

واکنشی از سوی کسی نشان داده نشد. نه کسی فریاد زد، نه کسی به کمک کیتی در محلی که روی زمین افتاده بود شتافت و نه حتی کسی با پلیس تماس گرفت. مهاجم با کیف دستی فرار کرد. چند دقیقه بعد مهاجم به گمان اینکه شاید کیتی زنده مانده باشد و بتواند او را شناسایی کند به محل حادثه برگشت و چندین ضربه دیگر به او زد. کیتی بار دیگر فریاد کشید. و بار دیگر مردم از پنجره‌هایشان بیرون را نگاه کردند و هیچ کاری نکردند. بیست دقیقه بعد مهاجم دوباره بازگشت و عمل خود را تکرار کرد. آنچه عجیب است این واقعیت است که بعدها در تحقیقات پلیس به دست آمد که ۳۸ نفر شاهد این قتل فجیع در طی زمانی نسبتاً طولانی بودند؛ اما هیچ کدام تلاش نکردند تا کوچک‌ترین مداخله‌ای داشته باشند. حداقل کسی با کمترین هزینه می‌توانست با پلیس تماس بگیرد ولی این کار را نکرد.^۱

با شنیدن این حکایت پرسش‌های مهمی در ذهن انسان ایجاد می‌شود. مثلاً اینکه آیا جامعه‌ای که در این سطح از حساسیت اخلاقی یا به تعبیر دقیق‌تر بی‌احساسی اخلاقی قرار دارد می‌تواند جای امنی برای زندگی باشد؟ این چنین جامعه‌ای می‌تواند سعادت فردی و اجتماعی افراد را تأمین کند؟ آیا اساساً این افراد وظیفه‌ای در قبال این حادثه داشتند؟ بر اساس چه معیاری باید این ۳۸ نفر را سرزنش کرد و کار آنها را نادرست خواند؟ چه چیزی باعث شد شاهدان این جنایت به تماشاگرانی یخ‌زده تبدیل شوند؟ آیا می‌توان این اشخاص را افرادی بدون احساس مسئولیت اخلاقی در قبال جامعه و خود نامید؟ آیا می‌توان این افراد را به خاطر انجام ندادن رفتاری که از آنان انتظار می‌رفت، مؤاخذه کرد؟ چرا این افراد هیچ

1. Narvaez, D. & Rest, J. (1995). "The four components of acting morally".

اقدامی برای جلوگیری از این جنایت انجام ندادند؟ آیا ریشه مشکل در درک آنها از وظائف اخلاقی خویش در آن لحظه بود؟ آیا این افراد حساسیت اخلاقی خود را در قبال هم‌وطنشان از دست داده بودند؟ آیا ریشه مشکل در بی‌انگیزگی شاهدان بود؟ بالاخره آیا آنها فاقد مهارت‌های رفتاری و کلامی لازم برای اقدام مناسب در آن موقعیت بودند؟ به تعبیر عامیانه، آیا این افراد بلد نبودند در این‌گونه مواقع چه باید بکنند؟

نکته عبرت‌آموزی که از این داستان و نظیر آنکه بارها و بارها در گوشه و کنار جوامع مختلف جهان مشاهده می‌شود به دست می‌آید این است که امر به معروف و نهی از منکر را نباید یک اصل فردی و حتی عبادی صرف تلقی کرد. امر به معروف و نهی از منکر را باید یک وظیفه اخلاقی اجتماعی دانست. یک فریضه دینی اجتماعی که فقدان آن خطرات و آسیب‌های فراوانی را بر جامعه تحمیل می‌کند و هزینه‌های فراوانی را برای جامعه به همراه خواهد آورد. خطراتی نظیر ناامنی، بی‌اعتمادی و نهایتاً فروپاشی جامعه.

ضرورت ارائه تبیین اخلاقی از امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر تاکنون به‌عنوان یک واجب فقهی و شرعی معرفی شده است؛ به این دلیل که عمدتاً فقها تحت ابواب و عناوین گوناگونی در آثار فقهی به این فریضه پرداخته‌اند.^۱ طبیعی است که به فراخور

۱. در برخی آثار فقهی امر به معروف در ذیل عنوان حسب طریح شده و در برخی آثار نیز در ادامه مبحث جهاد شرعی مباحث امر به معروف و نهی از منکر طریح و پیرامون آن گفتگو شده است.

نگاه و اجتهاد فقهی، این فریضه نیز از منظر احکام پنج‌گانه و شرایط وجوب و حرمت آن مورد کاوش و بررسی قرار گرفته است. اما به نظر می‌رسد می‌توان نگاه جامع‌تری به این فریضه داشت. حقیقت آن است که در پیرامون این فریضه دینی به قدری ظرایف اخلاقی و معنوی نهفته است که جا دارد کارها و تحقیقات فراوانی در این ابعاد در کنار تحقیقات فقهی، صورت گیرد. گواه این مدعا نیز خود آیات و روایات امر به معروف است. اهمیت نگاه اخلاقی به امر به معروف و نهی از منکر تا بدان جاست که استاد شهید مطهری تأملات و موشکافی‌های بسیار عمیقی را پیرامون ابعاد اخلاقی این آموزه مطرح کرده که خود یک تحقیق مستقل را می‌طلبد. ایشان حتی سخن از تأملات و سیاست‌گذاری‌های روان‌شناختی و جامعه‌شناختی پیرامون امر به معروف و نهی از منکر را به میان کشیده است. جالب آنکه استاد شهید، عمده این تأملات نو و بدیع را به فهم عمیق و خلاقانه احادیث و آیات امر به معروف و نهی از منکر مستند کرده است. نتیجه آنکه فهم دقیق امر به معروف و نهی از منکر و برنامه‌ریزی جامع مؤثر درباره این فریضه دینی اجتماعی با اکتفای صرف به تحلیل و بررسی فقهی کافی نخواهد بود. بنابراین باید این فریضه را از منظری جامع و به‌عنوان یک فریضه اجتماعی تحلیل کرد. قطعاً نگاه اخلاقی در پژوهش حاضر، کمک شایانی به ارائه منظری جامع از امر به معروف خواهد داشت.

رویکرد و تبیین اخلاقی از امر به معروف دقیقاً به چه معناست؟ آیا می‌توان با تأکید بر معارف اسلامی، تقریری اخلاقی از امر به معروف و نهی از منکر داشت؟ به‌منظور ارائه تبیینی اخلاقی از امر به معروف و نهی از منکر حداقل به سه پرسش جدی باید پاسخ گفت:

اول آنکه اساساً گفتمان اخلاق اسلامی چه گفتمانی است و یک

فریضه دینی در این گفتمان چگونه باید تحلیل شود؟ نکته مهم در نوشتار حاضر این است که معیار درستی یا نادرستی اخلاقی امر به معروف و نهی از منکر با عنایت به گفتمان اخلاقی تحلیل خواهد شد.

پرسش دوم آن است که امر به معروف و نهی از منکر چگونه به گفتمان اخلاق پیوند می‌یابد؟ به تعبیر دیگر امر به معروف چه باوری را در جامعه ترویج می‌کند که باعث تحقق آرمان اخلاقی در جامعه خواهد شد؟

پرسش سوم نیز به روان‌شناسی اخلاقی امر به معروف و نهی از منکر در جامعه مربوط می‌شود؛ یعنی اینکه چرا برخی افراد در جامعه به امر به معروف و نهی از منکر می‌پردازند و گروه دیگر به نسبت به این امر مهم بی‌تفاوت هستند؟ اساساً چه عوامل و سازوکارهای روانی در شکل‌گیری و انگیزش اخلاقی در عمل به امر به معروف و نهی از منکر دخیل است؟

این پرسش‌های مهم در حقیقت فضای علمی بسیار متفاوتی را پیش روی محققان حوزه اخلاق درباره امر به معروف و نهی از منکر می‌گشاید. امروزه مطالعات گسترده‌ای با عنوان مطالعات فلسفه اخلاقی و مطالعات روان‌شناسی اخلاقی صورت گرفته که البته به شدت ناظر به هم و وابسته به هم در حال انجام است. به این معنا که فیلسوفان اخلاق نیم‌نگاهی به تحقیقات روان‌شناختی اخلاق و روان‌شناسان نیز توجهات جدی به تبیین مفاهیم، اهداف و ارزش‌های اخلاقی در تحقیقات روان‌شناختی اخلاق داشته‌اند. این تحقیقات، امروزه رویکردها و نظریات فراوانی را در دل خود جای داده است. در مطالعات فلسفه اخلاقی درباره امر به معروف و نهی از منکر به معیارهای درستی و ارزشمندی این فریضه مهم، به روش کاوش‌های عقلی پاسخ داده می‌شود. در مطالعات روان‌شناختی اخلاقی نیز به بررسی سازوکارهای روانی و عوامل و منابع انگیزش اخلاقی در عمل

به این فریضه پرداخته خواهد شد. در این سنخ مطالعات از دستاوردهای تجربی در کنار مطالعات عقلی و انتزاعی استفاده می‌شود؛ بنابراین تحقیق حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است که چه تبیین اخلاقی از امر به معروف و نهی از منکر می‌توان ارائه داد؟ در واقع می‌توان این پرسش را به سه پرسش جزئی‌تر منحل کرد:

- گفتمان اخلاق اسلامی کدام است و امر به معروف با توجه به گفتمان اخلاق اسلامی چگونه تحلیل می‌شود؟
- امر به معروف و نهی از منکر چگونه به گفتمان اخلاق اسلام پیوند می‌خورد؟ به تعبیر دیگر چرا امر به معروف و نهی از منکر منجر به تحقق گفتمان اخلاق اسلامی می‌شود؟
- الگوی عملی امر به معروف و نهی از منکر با نگاهی اسلامی کدام است؟ از منظر روان‌شناسی عمل اخلاقی، چه مدلی را می‌توان برای امر به معروف و نهی از منکر ارائه کرد؟ انگیزش اخلاقی در امر به معروف و نهی از منکر چگونه قابل توجیه است؟

روش و رویکرد این اثر

به‌طور کلی دانش اخلاق در میان اندیشمندان مسلمان با چهار رویکرد و روش تبیین شده است.^۱

رویکرد اول، رویکرد عقلی یا فلسفی است که در آن با تأکید بر تقسیم حکمت به نظری و عملی، مباحث اخلاقی بر مبنای یک سری اصول انسان‌شناختی فلسفی تحلیل و تبیین شده است. در این رویکرد، تبیین عقلانی و فلسفی به‌صورت غالبی بر تمام اخلاقیات سایه می‌افکند. در

۱. احمدپور، مهدی و دیگران (۱۳۸۹)، کتاب‌شناخت اخلاق اسلامی، ص ۳۰.

این دست تحلیل‌ها تلاش بسیار و افری از سوی اخلاق‌پژوه در جهت اقناع مخاطبان خود انجام می‌شود. همین نکته را می‌توان مهم‌ترین نقطه مثبت این رویکرد دانست. بر این اساس، آثار رویکرد فلسفی مملو از تبیین‌ها و تحلیل‌های عقلانی و فلسفی برای اخلاقیات است. البته شاید نقطه ضعف این رویکرد را نیز تأکید بیش از حد بر مبانی انسان‌شناختی یونان باستان دانست.

رویکرد دوم، رویکرد عرفانی و معنوی است. این آثار هم با توجه به انسان‌شناسی عرفانی و با روش شهودی به تبیین اخلاقیات می‌پردازند. این رویکرد نیز به‌نوبه خود جذابیت‌ها و نقاط مثبت روشی فراوانی دارد؛ قدرت تحریک‌کنندگی و انگیزش بالا در مخاطبان نمونه‌هایی از این نقاط مثبت است. رویکرد سوم که شاید به‌سختی بتوان آن را مبتنی بر روش تحقیقی منسجم دانست، رویکرد نقلی است. آثاری که از این رویکرد موجود است در واقع به ارائه موسوعه‌ای احادیث اهل بیت علیهم‌السلام در حوزه اخلاقیات پرداخته‌اند. تنها حسن این آثار، تبویب هوشمندانه و دقیق احادیث است؛ البته عمدتاً عاری از هرگونه تحلیل و تبیین. آنچه در این آثار شاهد آن هستیم دسته‌بندی و طبقه‌بندی صرف احادیث اخلاقی اهل بیت علیهم‌السلام است.

رویکرد چهارم - که رویکرد روشی این اثر نیز هست - رویکرد تلفیقی است. در این روش تلاش می‌شود از ظرفیت‌های ممتاز هر سه مکتب فلسفی، عرفانی، و نقلی در جهت تبیین اخلاقیات استفاده شود.^۱

روش ما در این اثر، استفاده از ظرفیت تبیین عقلانی و فلسفی و همچنین تبیین معنوی احادیث و روایات مرتبط با موضوع امر به معروف و نهی از منکر در مدل‌سازی اخلاقی فریضه دینی امر به معروف و نهی

۱. احمدپور، مهدی و دیگران (۱۳۸۹)، کتاب‌شناخت/اخلاق/اسلامی، ص ۵۸.

از منکر است. نکته بسیار مهم در این زمینه، استفاده از ظرفیت‌های دانش‌های بشری مرتبط با اخلاق است. حقیقت آن است که امروزه علوم رفتاری از جمله روان‌شناسی و جامعه‌شناسی پیشرفت‌های چشم‌گیری در حوزه توصیف و تحلیل اخلاقیات داشته‌اند. امروزه این دانش‌ها که تحت عنوان روان‌شناسی و جامعه‌شناسی اخلاق به‌طور رسمی مقبول اهل علم در حوزه علوم انسانی قرار گرفته‌اند، حاوی نکات بسیار کاربردی در حوزه فهم اخلاق و تربیت اخلاقی است.

رویکردی که در این کتاب اتخاذ شده، تلفیقی بوده و به این معناست که از ظرفیت فلسفه اخلاق، معنویت، روان‌شناسی اخلاق و احادیث اخلاقی در تبیین امر به معروف و نهی از منکر بهره خواهد برد. به‌نظر می‌رسد یک رویکرد تام‌تلفیقی، لازم است از ظرفیت تمام دانش‌های مرتبط با اخلاق در تبیین اخلاقیات بهره ببرد.

ساختار کتاب

این اثر در واقع موضوع مهم امر به معروف و نهی از منکر را بهانه‌ای قرار داده تا ضرورت نگاه اخلاقی به آموزه‌های دینی و تبیین اخلاقی از آنها را نشان دهد. یکی از مزایای مهم تبیین اخلاقی را می‌توان قدرت اقناع‌کنندگی بالای آن دانست. ادبیات بحث اخلاقی به دلیل قدرت اقناع‌کنندگی بسیار بالا در مخاطب، به شکل جدی از بیان عقلانی، بیان حدیثی و معنوی و ظرفیت‌های روان‌شناسی اخلاق برای تبیین آموزه‌ها استفاده می‌کند. ضمن اینکه به واقعیت آنچه در متن جامعه امروز می‌گذرد نیز بسیار نزدیک است. رویکرد تلفیقی در اخلاق با استفاده از ظرفیت‌های فطری و عقلی

مخاطبان خود می‌تواند بستری ایجاد کند تا مخاطبان به آموزه‌های دینی به صورت عمیقی باور پیدا کنند؛ البته در حوزه مطالعات اخلاق اسلامی از روایات و آیات فراوانی استفاده می‌شود. در همین موارد هم تلاش می‌شود تا آنجا که ممکن است این متون دینی به صورت عقلانی تبیین گردد.

بر این پایه، نگارندگان تلاش کرده‌اند تا الگویی ابتدایی را برای تبیین اخلاقی امر به معروف در این اثر نشان دهند که بدون تردید کاستی‌ها و نواقصی را نیز در بردارد. بازتاب این نقاط ضعف و انتقادات از سوی شما مخاطب گرامی، تأثیر جدی در تکامل و ارتقاء کارکرد این الگو دارد.

با توجه به اینکه هرگونه تبیین اخلاقی نیازمند یک سری مباحث انتزاعی یا به اصطلاح، فلسفه اخلاقی است، دو فصل نخست اثر را به این مباحث اختصاص داده‌ایم. فصل اول به مهم‌ترین مبحث فلسفه اخلاقی یعنی تبیین گفتمان اخلاق اسلامی می‌پردازد. معمولاً، هم برای محققان علوم اسلامی نظیر فقه، کلام و اخلاق اسلامی و هم متخصصان علوم انسانی - که به اخلاق و ارزش‌های اخلاقی در علوم انسانی اهمیت می‌دهند - این پرسش به شکل جدی مطرح است که موضوع و قلمرو مطالعات اخلاقی چیست؟ این اندیشمندان به دنبال تمایزهای علم‌شناختی دانش اخلاق از علوم هم‌جوار نظیر فقه، فلسفه، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و غیره هستند. آنچه در فصل نخست مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت، تلاشی در همین راستا است. به نظر می‌رسد اخلاق اسلامی به لحاظ اغراض، اهداف، روش و موضوعات دانشی خویش، گفتمانی متمایز از علوم هم‌جوار خود دارد. بر اساس شواهد درون دینی و فلسفی موجود، شاید بتوان آن را گفتمان کمال و سعادت نامید. در فصل اول به این بحث پرداخته شده است.

نسبت امر به معروف با کمال و سعادت انسان در جامعه چیست؟ به تعبیر دیگر امر به معروف و نهی از منکر چگونه می‌تواند موجب کمال و سعادت انسان و جامعه شود. این مسأله در فصل دوم مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در این فصل اثبات می‌شود که مفهوم کلیدی که امر به معروف را به سعادت و کمال گره می‌زند مفهوم مسئولیت اخلاقی است. امر به معروف و نهی از منکر، احساس مسئولیت اخلاقی را در افراد زنده می‌کند. حیات و احساس مسئولیت اخلاقی در یک جامعه، ضامن کمال و سعادت فردی و اجتماعی آن جامعه خواهد بود.

سازوکارهای روان‌شناختی اجرا و پیاده‌سازی امر به معروف و نهی از جامعه، مسأله مهمی است که در فصل سوم بدان پرداخته می‌شود. در این فصل به این پرسش توجه می‌شود که اساساً اجرا و عملیاتی کردن امر به معروف و نهی از منکر در جامعه چه ساز و کارهای روان‌شناختی دارد؟ الگوی عملی امر به معروف و نهی از منکر بر چه مفاهیمی استوار شده است؟ این مباحث تحت عنوان روان‌شناسی اخلاق امر به معروف و نهی از منکر قابل بحث است. دانش روان‌شناسی اخلاق - که شاید بیش از پنج دهه از عمر آن می‌گذرد - به شکل جدی به مدل‌سازی رفتار اخلاقی افراد در جامعه و عوامل مؤثر بر آن می‌پردازد. امر به معروف و نهی از منکر به مثابه یک رفتار اجتماعی، در فصل سوم موشکافی خواهد شد و بر اساس مدلی پنج مؤلفه‌ای طرح و بررسی می‌شود.

امید می‌رود این اثر کوچک، دست‌کم بتواند اهمیت نگاه اخلاقی به آموزه‌های دین اسلام را نشان بدهد و ضرورت مدل‌سازی اخلاقی در این زمینه را به اثبات رساند. تبیین اخلاقی در کنار تبیین فقهی و کلامی می‌تواند تأثیر آموزه‌های دینی و تحقق آرمان‌های آن را در جامعه ارتقا بخشد.

فصل اول

امر به معروف و گفتمان اخلاق اسلامی

برای فهم دقیق هر دانش ابتدا باید به گفتمان آن دانش پی برد. گفتمان را می‌توان گزاره محوری در هر دانش دانست که تمام گزاره‌ها و قضایای جزئی دانش، ارتباط مفهومی با این گزاره یا مفهوم محوری دارند. قابل ذکر است که تنوع رویکرد و نظریه‌پردازی در دل هر رویکرد در یک گفتمان قابل پذیرش است؛ اما تمام آنها در دل آن گزاره محوری که مورد توافق اجماعی اهل آن دانش است و گفتمان دانش را تشکیل می‌دهد صورت‌بندی می‌شود. به عنوان مثال شاید بتوان گفت گفتمان دانش فقه اسلامی، فهم تکلیف عملی انسان در قبال خدای متعال است. بنابراین می‌توان گفت فقه به دنبال این است که بداند تکلیف انسان در قبال خدا چه زمانی منجز شده و چه زمانی نیز در قبال خدای متعال معذور است و تکلیفی به عهده او نیست. بنابراین می‌توان گفتمان فقه را گفتمان مُنَجِّزِیَّت و مُعَدَّرِیَّت دانست. اگر این گفتمان را برای فقه پذیرفتیم دیگر تمام قضایای فقهی با موضوعات گوناگون را باید در ارتباط با این گفتمان تحلیل کنیم.

به عنوان مثال اگر از امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک موضوع فقهی سخن بگوییم در حقیقت به دنبال این هستیم که چه زمانی و در چه شرایطی امر به معروف و نهی از منکر بر مکلف به عنوان یک واجب شرعی منجز شده و فعلیت می‌یابد و در چه صورتی این تکلیف از وی برداشته می‌شود. به همین صورت برای تمام دانش‌های بشری می‌توان گفتمانی را در نظر گرفت. به عنوان مثال می‌توان گفتمان طب و پزشکی را گفتمان سلامت جسم دانست. همچنین گفتمان روان‌شناسی را گفتمان سلامت روح و روان، گفتمان علوم سیاسی را گفتمان قدرت و گفتمان اقتصاد را گفتمان تولید، ثروت و تنظیم عرضه و تقاضا دانست. به نظر شما گفتمان اخلاق اسلامی چیست؟ برای تبیین دقیق گفتمان اخلاق اسلامی لازم است تا با نظریات و مکاتب فلسفه اخلاقی آشنایی صورت گیرد.

امر به معروف و نهی از منکر و ارتباط آن با فلسفه اخلاق

فلسفه اخلاق در واقع بحث از بایدها و نبایدها است. بحث از بایدها و نبایدها به عنوان یک رشته نظری، ریشه در تفکر یونانیان قبل از میلاد مسیح دارد و کتاب مشهور و تأثیرگذار ارسطو با نام «*اخلاق نیکوماخوس*»، یکی از اولین و ماندگارترین آثار در زمینه اخلاق به شمار می‌رود. در فلسفه اسلامی نیز اندیشمندان بسیاری همچون مسکویه و خواجه نصیرالدین طوسی، با تأثیرپذیری از فلسفه اخلاق ارسطویی، آثار و کتبی تألیف کرده‌اند که رویکرد اصلی آنها اخلاقی بوده؛ اما حاوی مباحث فرااخلاقی و فلسفه اخلاقی نیز هست.

فلسفه اخلاق در قالب یک شاخه فلسفی، از اوایل قرن نوزدهم میلادی

و با سبک و سیاق خاص آن مطرح شد. امروزه فلسفه اخلاق به عنوان یکی از شاخه‌های پرنفوذ و پرتطرفدار به حساب می‌آید و در دهه‌های اخیر به این رشته مطالعاتی توجه ویژه‌ای شده است. اگر علم اخلاق را علمی بدانیم که از انواع صفات خوب و بد و صفاتی که با افعال اختیاری انسان مرتبط است و همچنین کیفیت اکتساب این صفات و نحوه دوری از رذایل انسانی بحث می‌کند؛ بنابراین موضوع این علم صفات فاضله و رذایل است.

برخی از اندیشمندان مسلمان با توجه به این تعریف از اخلاق، فلسفه اخلاق را دانشی دانسته‌اند که از مبادی تصدیقیه علم اخلاق بحث می‌کند. به این معنا که پیش از ورود در علم اخلاق این مطلب را به عنوان اصل موضوعی پذیرفته‌ایم که کارهای خوب و بدی داریم و ملاک‌هایی برای تقسیم کارها به خیر و شر یا حسن و قبیح وجود دارد. در فلسفه اخلاق در حقیقت از همین اصول موضوعه بحث می‌شود. برخی دیگر از فیلسوفان در تبیین فلسفه اخلاق گفته‌اند: فلسفه اخلاق شاخه‌ای از فلسفه است که به تفکر فلسفی درباره اخلاق، مسائل اخلاقی و احکام اخلاقی می‌پردازد.^۱ با توجه به اینکه فلسفه اخلاق، نوعی تفکر فلسفی درباره اخلاق، مسائل اخلاقی و احکام اخلاقی است، فلسفه اخلاق امر به معروف نیز در حقیقت به دنبال تحلیل فلسفی و عقلانی امر به معروف و نهی از منکر است. پژوهش‌های متنوعی درباره اخلاق از سوی دانشمندان و محققان علوم مختلف صورت گرفته است. در این خصوص عمدتاً چهار حوزه مطالعاتی معروف در باب اخلاق عبارت‌اند از: پژوهش‌های توصیفی،

۱. فرانکنا، ویلیام کی (۱۳۸۳)، فلسفه اخلاق، ص ۲۵.

پژوهش‌های تحلیلی یا فرا اخلاقی، پژوهش‌های کاربردی و بالاخره پژوهش‌های هنجاری. در ادامه به هرکدام از این مباحث اشاره می‌شود.

اخلاق توصیفی و امر به معروف و نهی از منکر

اخلاق توصیفی^۱ به پژوهش‌های اخلاقی اطلاق می‌شود که به توصیف و گزارش اخلاقیات افراد، گروه‌ها و جوامع مختلف می‌پردازد. تحقیقی که به بررسی اخلاقیات سرخ‌پوستان آمریکا پردازد، پژوهشی که اخلاقیات دین اسلام یا بودایی را توصیف کند و همچنین کاوشی که خصوصیات اخلاقی پیامبر گرامی اسلام یا ائمه معصومین علیهم‌السلام را گزارش کند، از نوع پژوهش‌های توصیفی در حوزه اخلاق است.

آنچه توجه به آن در تبیین این اصطلاح ضروری است این است که اخلاق توصیفی، عاری از هرگونه ارزیابی اخلاقی و ارزش‌داوری است. در این صورت در اخلاق توصیفی از درستی و نادرستی احکام و معیارهای اخلاقی سخنی به میان نمی‌آید. از این رو هدف تحقیقات توصیفی در اخلاق، صرفاً آشنایی با چگونگی رفتارهای اخلاقی افراد و جوامع مختلف است نه ارائه تحلیل عقلی و فلسفی از اخلاقیات و یا توصیه و ترغیب افراد به عمل بر طبق آنها یا اجتناب از آنها. به همین دلیل این حوزه از پژوهش اخلاقی عمدتاً مرتبط با کار جامعه‌شناسان، مردم‌شناسان، روان‌شناسان، مورخان و انسان‌شناسان است. روش بحث و تحقیق در این شاخه از پژوهش نیز روشی توصیفی، تجربی و نقلی است و از روش استدلالی و عقلی بی‌بهره است. گزاره‌هایی مانند: رفتار پیامبر اسلام با کودکان صمیمانه بود،

1. Descriptive ethics.

مسلمانان شرابخواری را بد می‌دانند، هندوها خوردن گوشت گاو را ناپسند می‌دانند؛ نمونه‌هایی از گزاره‌های اخلاق توصیفی هستند.

بنابراین مهم‌ترین کار اخلاق توصیفی این است که اولاً احکام اخلاقی رایج در میان افراد، جوامع و گروه‌های مختلف را توصیف کند و ثانیاً با بررسی‌های تطبیقی خود تفاوت‌های اخلاقی جوامع گوناگون را به تصویر کشد. به بیان دیگر، اخلاق توصیفی به دنبال کشف این است که در میان مردم و جوامع و گروه‌های مختلف چه قواعد اخلاقی‌ای وجود دارد؟ آیا این قواعد عمومیت دارند؟ نسبت آنها به یکدیگر در میان گروه‌ها و جوامع مختلف چگونه است؟ کاربرد این قواعد و عمل بر مبنای آنها چه تأثیر یا تأثیراتی بر جای می‌گذارد؟

پژوهش‌های توصیفی اخلاقی در حیطه امر به معروف و نهی از منکر، بیانگر زاویه نگاه جوامع و گروه‌های مختلف به این مقوله است. اگر پژوهش‌های توصیفی اخلاقی امر به معروف و نهی از منکر شکل بگیرد باید به دنبال پاسخ به سؤالاتی از این قبیل باشد:

- آیا مفهوم اخلاقی شبیه به امر به معروف و نهی از منکر در میان ادیان دیگر وجود دارد؟

- آیا چنین مفهومی در میان گروه‌ها و جوامع مختلف وجود دارد؟
- کاربرد این مفهوم در این جوامع به چه صورت است؟

پژوهش‌های اخلاق توصیفی در مقوله امر به معروف و نهی از منکر به دنبال تهیه گزارشی از این مفهوم در ادیان و جوامع و گروه‌های دیگر، بدون هیچ‌گونه ارزش‌گذاری است. این نوع پژوهش‌ها، می‌تواند داده‌هایی برای استفاده در پژوهش‌های هنجاری، فرا اخلاق و اخلاق کاربردی باشد.

فرا اخلاق^۱ و امر به معروف و نهی از منکر

فیلسوفان در پژوهش‌های فرا اخلاقی به بررسی عقلی مبادی تصویری و تصدیقی علم اخلاق می‌پردازند.^۲ این شاخه از مطالعات فلسفی در باب اخلاق را اخلاق تحلیلی^۳ و اخلاق انتقادی^۴ نیز می‌نامند. این نوع از اخلاق اولاً مشتمل بر تحقیقات و نظریات تجربی یا تاریخی در باب اخلاق نیست و ثانیاً وظیفه نقد یا دفاع از هیچ حکم هنجاری یا ارزشی خاصی را به عهده ندارد. در واقع موضوع این بخش از پژوهش‌های اخلاقی، اخلاق و رفتار مورد قبول شخص، قوم، یا گروه خاصی نیست؛ بلکه موضوع آن همان جملات و گزاره‌ها و مفاهیم اخلاقی است که در بخش اخلاق هنجاری مطرح می‌شوند. می‌توان گفت فرا اخلاق نوعی بررسی فلسفی در باب ماهیت، معقولیت و منزلت نظام‌ها، معیارها و اصول اخلاقی بدون توجه به محتوای آنها است.

بنابراین این بخش تنها به تحلیل و پژوهش فلسفی از ماهیت مفاهیم، گزاره‌ها و احکام اخلاقی می‌پردازد و به درستی و نادرستی این گزاره‌ها کاری ندارد. در واقع در اینجا پرسش‌هایی مطرح می‌شود که ویژگی آنها تحلیل

1. Meta ethics.

۲. مبادی تصویری همان تعریف‌ها و بیان ماهیت اشیای مورد بحث در داخل علم است و مبادی تصدیقی، اصول و مبانی‌ای که اثبات مسائل آن علم، با تکیه بر آن مبانی صورت می‌گیرد؛ برای مثال، دانش هندسه را در نظر آورید. این دانش با تصویری از مفهوم نقطه و سپس خط، و پذیرش چند قضیه نخستین - که همانند آنها را در هر دانشی اصل موضوع می‌نامند - آغاز می‌گردد و پیش می‌رود.

3. Analitic Ethics.

4. Critical Ethics.

گزاره‌های پیشین و مفاهیم به کار رفته در آنهاست؛ برای مثال، ممکن است پرسیده شود:

- خوب چه معنایی دارد؟
 - آیا اساساً در عالم هستی، خوب و بدی وجود دارد؟
 - به فرض اینکه خوب و بدی در عالم باشد، چگونه می‌توان آنها را شناخت؟
 - خوبی و بدی چگونه با انگیزش آدمی ربط و نسبت می‌یابد؟
- اینها در واقع سؤال‌هایی درباره پرسش‌های اخلاقی قبلی‌اند؛ یعنی به تحلیل مفاهیم به کار رفته در آن پرسش‌ها و پیدا کردن راهی برای پاسخ به آنها می‌پردازند. این دسته از پرسش‌های مربوط به اخلاق (و نه اخلاقی)، مسائل فرا اخلاق نامیده می‌شوند و از آن‌رو که بررسی مسائل یک علم دیگر (اخلاق) را محور بحث خود قرار می‌دهند، از نوع پژوهش‌های درجه دوم به شمار می‌آیند. به همین دلیل گاهی آن را اخلاق درجه دوم^۱ نیز می‌نامند.
- در مورد نگاه فرا اخلاقی به امر به معروف و نهی از منکر نیز می‌توان چنین سؤالاتی را مطرح کرد:

- آیا معنای خوب اخلاقی با معنای خوبی امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک کنش اجتماعی متفاوت است؟
- رابطه میان خوب بودن امر به معروف و نهی از منکر و بایسته بودن آن چیست؟
- آیا خوبی و بدی اخلاقی امر به معروف و نهی از منکر ریشه در واقعیت دارد یا ساخته و پرداخته ذهن و عواطف ما است؟

1. Second – order ethics.

• آیا شناخت خوبی معروف و بدی منکر برای همگان امکان‌پذیر است؟^۱

امر به معروف و اخلاق کاربردی و حرفه‌ای

اخلاق کاربردی^۲ و حرف‌های که به نحوی جزئی از اخلاق هنجاری به حساب می‌آید، مجموعه‌ای از مسائل و مباحثی را که بیشتر جنبه مصداقی دارند، دربر می‌گیرد و بیشتر به مباحث و معضلات اخلاقی در صحنه عمل و کاربرد می‌پردازد. یکی از رسالت‌های حیطه پژوهشی اخلاق کاربردی، تعیین اخلاقیات مخصوص به حرف و اصناف است؛ اخلاق مهندسان، اخلاق پزشکان، اخلاق تجار، اخلاق روان‌شناسان و مشاوران، اخلاق معلمان و اخلاق رانندگان، مواردی از این قبیل است. یکی دیگر از حیطه‌های ورود اخلاق کاربردی، پرداختن به مسائل و مشکلاتی است که در حرفه‌ها و از جمله پزشکی و پرستاری و... در اثر رشد تکنیک و تکنولوژی بروز کرده است.

موارد پیش‌رو نمونه‌هایی از این مسائل در علم پزشکی و ژنتیک است؛ جواز یا ممنوعیت شبیه‌سازی انسانی^۳، تغییر در ژن انسانی و جواز

۱. این پرسش مقدمه‌ای برای سؤال دیگری است که در حوزه فرااخلاق نیست؛ اگر امکان شناخت خوبی معروف و بدی منکر برای همگان میسر است، چرا برخی به معروف و منکر عمل نمی‌کنند؟ در اینجا معروف و منکر اعم از معروف و منکر شرعی در نظر گرفته شده است.

2. Applied ethics.

3. Human simulation.